

Дюжева К. Інтерпретація жанрово-стильових моделей триптихів Ліни Костенко /К. Дюжева // Літературознавчі студії / За ред. П. В. Білоуса. – Житомир: ЖДУ, 2009. – Випуск 3. – С. 107-116 (0,3 др. арк.)

Інтерпретація жанрово-стильових моделей триптихів

Ліни Костенко

До складу збірки Ліни Костенко «Вибране» увійшло лише два триптихи (від *τριπτυχος* – *складений втрое*): «Древлянський триптих» та «Давидові псалми». Ці поетичні твори складаються з трьох віршів, об'єднаних спільним задумом. Послуговуючись історіософським підходом, зробимо спробу інтерпретації поезії з погляду не лише літератури, а й історії, філософії та етики. Образи «Древлянського триптиху», його тематика та сюжет протягом усього часу читання вірша паралельно ведуть читача між двох світів: прадавнього та сучасного. «Древлянський триптих» написаний задовго до 1986 року, але в ньому чітко простежуються відголоски теми чорнобильської катастрофи. Назвемо це підтвердженням обдарування та інтелектуальної висоти поетеси, гримучої суміші суто жіночої інтуїції, тонкої чуттєвості з умінням аналізувати, порівнювати, співставляти і робити точні, як діагноз, висновки.

Принципами моделювання художнього світу триптиху у поетеси є система образів, поетика, власні авторські роздуми, відступи. Образів у цьому невеликому за обсягом ліричному творі знаходимо надзвичайно багато. Найголовніші з них – ліричне «я» поетеси, древляни та древлянки, князь Ігор та княгиня Ольга, княжич та Малуша. Але образами Ліна Костенко робить і усе живе, що оточує древлян. У «Древлянському триптиху» можна віднайти і історичні факти, і роздуми ліричного героя над глобальними проблемами, і філософський підтекст. На тлі поезії шістдесятників вірші Ліни Костенко позначені історіософським осмисленням минувшини [6, с. 14]. Поетеса презентує історію ментальності древлян. Уява митця часто звертається до

проблеми витоків свого народу. Для Ліни Костенко це – один з мотивів поезії:

*Я, людина двадцятого віку, –
і от
зачудована, бачу лише
первозданність!*

Ліричне «я» підкреслює важливість нерозривності прогресу та першопочатків для розвитку цивілізації. В. Брюховецький писав про те, що уроки історії не повинні зникнути марно. Досвід віків настільки повчальний, що якби людство хоч трошки на нього зважало — наскільки б трагедій і бід поменшало в нашому житті. Повноцінна життєдіяльність особи можлива тільки за умови невідривності її від свого народу і його долі, на основі традицій і духовних надбань нації [5, с. 25]. В цьому ніби переконує нас Ліна Костенко. Ось, наприклад, паралель з чорнобильською катастрофою:

*Утоплена дорога
Лоскоче боки мертвих яворів [4, с. 411].*

Постають перед очима кадри відеоматеріалів про Чорнобиль (Ліна Костенко теж стала автором сценарію фільму «Тризна», знятого режисером Р. Сергієнком у чорнобильській зоні). Сосни з рудою глицею, жахливе видовище атомного реактора, діти з квітами у руках під час параду 1 травня, і *мертві явори*. Дочка Ліни Костенко О. Пахльовська пише: «Немає тих лісів, які мама так любила. Єдине місце її відпочинку... А зараз там – ні грибів, ні їжаків, ні зими. А зона і смерть. І чи не про це говорила мама в «Древлянському триптиху» – так задовго до Чорнобильської трагедії: «Моя печаль – ріка без переправи...» Що бачила, коли писала: «А вже земля древлянська рве на собі вогненні коси...»? А, власне, оті наші ображені, сплюндровані, здичавілі й на себе вже давно не схожі ліси – це також і нація...» Не знаючи дату створення цієї поезії, можна інтерпретувати її як крик душі, відповідь митця тим, хто не вберіг Полісся і спричинив катастрофу. Мабуть, не читали Ліну Костенко творці ЧАЕС.

Заб'юся в глухий оцей кут.

Тут сосни соснові, берези березові,

і люди людяні тут [4, с. 411].

Цікаву за своєю виразністю поетичну фігуру використовує поетеса: епітет повторює означуваний іменник. Ліричний герой прагне сховатися від усього недоброго, нещирого в гущавині лісу, там, де *все* природне. Автор проводить аналогію: не буває ніколи такого, щоб сосна не була сосною, а береза не була березовою. Чому ж люди бувають нелюдяними?

А поза тим – тиша. І я добуваю з неї істину [4, с. 411].

Відчутний у цьому рядку ідейний перегук з «Intermezzo» М. Коцюбинського. У його новелі, як і в «Древлянському триптиху» Л. Костенко, герой втомлений цивілізацією, постійним напруженням. Ліричне «я» радує і власний сміх, і відсутність досягнень прогресу та цивілізації, і довірливий та прекрасний світ тварин (*цікава білочка, пташки лісові*), рослин (*трава стає навшпиньки*) та грибів (*маслючків брунатні карапузики*). Маслюки у Ліни Костенко не лише живі карапузики, вони ще й у шахи грають (та ще й з дощачками)! У цій антропоморфічній метафорі не просто майстерний опис природи. Ці рядки створюють настрій поезії своїми смисловими відтінками.

Відчутним є тісний зв'язок різних епох, невідривність сучасного від минулого. Дослідниця творчості Ліни Костенко С. Барабаш писала, що це класичний випадок, коли простота та конкретика поетеси приховує глибинну філософію світовідкриття, на яку спроможний геній [1, с. 57]. Між рядками звучить прагнення (чи безнадійна мрія?) зберегти для нащадків як не природу, то хоча б землю. Ліна Костенко підкреслює неперевершеність споконвічної краси древлянської території. Ліна Костенко по-своєму, але досить традиційно тлумачить вбивство князя Ігоря волелюбними древлянами. Поетеса застосовує дипломатичний літературний хід: спочатку у рядках начебто звучить суто жіночий, материнський жаль за розтерзаним князем (*в колінцях йому скрипіло, та в нього ж був ревматизм і грижа, він же не чув на одне вухо*). Але в цьому співчутті – характерна для Ліни Костенко легка іронія, на-

смішка (*князь був плохенький*). Про княгиню Ольгу взагалі сказано, як у репортажі, деталі її кривавої помсти передані без емоцій. Об'єктивно та чітко. І тут, наприкінці другої частини диптиху, виплескується те, що вже не може тримати у собі суворий «репортер»: *рятуйточки!* Кому воно адресоване? Ніби князівським воїнам, але водночас – і древлянам, і усьому народові, сучасному поетесі, і навіть прийдешнім поколінням. Це крик душі, що не сприймає несправедливості у світі.

*Але що ж воно винне, оте древлянське немовляточко,
що згоріло в лозовій колисці [4, с. 414]?*

А далі – чи то скорбота за загиблими невинними древлянами (*і ота бабуня, що за димом у двері не втрапила, і ота дівочка, що горіла на ній сорочка, і ота вагітна молодиця, що впала*) та живою природою, яку теж безвинно було покарано страшною смертю у вогні (*і оті бджоли, що їх заливало гарячим медом, і коні, що сахнулися у стайні, і той голуб, що приніс своїй голубці у лапах полум'я*), чи то згадка про пережиту поетесою у дитинстві війну, чи натяк на політичні інтриги ХХ століття, у яких теж страждали безвинні, чи передчуття чорнобильського лиха з його наслідками, чи засторога сучасникам і нащадкам. У триптиху (як і в «Пасторалі ХХ століття») наскрізною є тема коловороту життя та смерті як у природі, так і в людському житті. Оптимізм та життєва позиція поетеси не дозволяють їй писати про ці речі по-іншому, крім торжества життя над смертю.

Інтерпретація спалення Іскоростеня спричинена прагненням залучити читачів до пошуку правди про історичне минуле [3, с. 6]. У Ліни Костенко древляни не шкодують про свою розправу з Ігорем. Не бачимо ми розкаяння і з боку Ольги. Але жалкує земля, постає проти насильства і несправедливості сама природа. Вона мовчки, внутрішньо бунтує проти чвар, які бувають на світі, і гублять її дітей. Тут є непряма, але зрозуміла алюзія на тавтологічні слова з початку триптиху про людяних людей, соснові сосни, березові берези.

Поетеса словами очевидця та учасника говорить про найменші подробиці помсти княгині Ольги (*пахло смаленим пір'ям, падали печені яблука з яблунь, язик пурпуровий у миснику лиже тарілку, кипіла вода у криниці, шкварчали свині*) та боротьби народу з лихом (*люди товклися лобами, хто гасив, хто гасав, по землі хтось качався,*

Хто виводив коня, хто тягав з річки мул у відрах,

Хто хапався за меч, хто орудував ломом здоровим...

А той обкопує хлів, де іншому треба бігти з водою) [4, с. 415].

Ці художні деталі несуть надзвичайно важливе значення, дозволяючи реципієнту теж зануритися у вир подій, самому ніби нести воду для гасіння та зіштовхуватися з іншими постраждалими.

Стиль творчості поетеси зумовлює появу нитки сюжету, пов'язаного з князем Володимиром. Адже у Києві Малушу покохав, *як душу*, син княгині Ольги. Поетеса додає природно-екологічно-історичному триптиху тонкого ліризму: *як душу*. Кохання поєднало дітей залятих ворогів, майже древлянсько-київських Ромео і Джульєтти. Ця художня деталь підкреслює непереможність щирого почуття, непідвладність його чварам чи міжусобицям. І від того великого почуття

Народився в них хлопчик.

І це був князь Володимир [4, с. 416].

Отож, у жилах київських князів текла древлянська кров. Для «Древлянського триптиху» це важливо в аспекті історизму, доведення важливості існування древлян на Поліссі. В історичних візіях поетеси час спресовується чи розтягується так, як вона його відчуває [2, с. 203]. З якою метою звертається автор до древлянської теми? Сама Ліна Костенко пояснює це просто:

У древлянському лісі на пні сиділа Історія.

А я шукала опеньки, на неї там набрела [4, с.

416].

В історії нічого не минає безслідно, і ми пов'язані з тою давньою древлянською пожежею, хоч і «віки минули, як єдиний схлип». Ця важко пояснювана незнищенність трагедії, осмислена поетесою, переростає в перегук часів, будить сумління, ятрить душу. В «силовому полі» поезії Ліни Костенко, піддаючись сугестії її образного магнетизму, починаєш інакше вимірювати цінність і самоцінність найрізноманітніших життєвих проявів [2, с. 204].

Другий триптих поезій Ліни Костенко, об'єднаних назвою «Давидові псалми», входить до розділу «Альтернатива барикад» збірки «Вибране». Від чого барикадується поетеса? Від цензури, політичних цькувань шістдесятників, заборони друкувати свої твори. Альтернативою войовничих дій проти влади стає поезія – єдина зброя митця. Ліна Костенко в цьому традиційна (згадаймо Євгена Маланюка з його стилетом і стилосом, Лесю Українку з її словом-крицею тощо).

Розділ «Альтернатива барикад» – історія змагання поетеси із системою. У самому кінці «Альтернативи барикад» несподіваний заголовок: «Давидові псалми». Після викриттів влади – молитва стражденної душі, вимученого серця. У час, коли релігія оголошена опіумом для народу, храми перетворені на музеї та склади, коли давно від страху за своє життя селяни попалили у печях іконки, поетеса знаходить і читає святу книгу, та ще й пише чи то переклад, чи то переспів канонічного церковнослов'янського тексту трьох псалмів. Навряд чи глибоко віруюча людина наважилася б створювати власну інтерпретацію божественних текстів, вважаючи це гріхом. Отож, Ліна Костенко трансформує вибрані псалми Давида у ліричний вияв порухів власного «я». Поетеса зберігає сюжетно-тематичну канву псалмів, але змінює акценти. В результаті її творча обробка становить абсолютно новий твір із трьох пов'язаних між собою частин. Канонічний текст для Ліни Костенко – лише зразок. І тому вона на нього спирається, але не наслідує. Цим пояснюється постать ліричного героя поезії. Він, на відміну від «блаженного мужа», зображеного у Псалтирі, більш конкретизований:

І у лукавих не счита поради.

І не змінє совість на харчі [4, с. 216].

Підкреслюючи його значимість, поетеса тричі називає його блаженним: «блажен», «воістину блажен», «все одно блаженний». Шоста частина пісні Давида («Яко вість Господь путь праведних, і путь нечестивих погібне») зацікавила Ліну Костенко своєю мудрою глибиною:

*І хто всіляким ідолам і владам
ладен кадити херувимський ладан,
той хоч умре з набитим гаманцем, –
душа у нього буде горобцем [4, с. 216].*

Цей рядок автору особливо близький за духом. Адже нонконформізм, несприйняття вимоги часу писати лише те, що треба і дозволено, – своєрідне гасло Ліни Костенко та шістдесятників. Афористичний висновок поетеси теж цілком схожий на заключну частину Давидового псалма:

*Бо так воно у Господа ведеться –
дорога нищих в землю западеться [4, с. 216]!*

Тему 16-го псалма можна сформулювати його рядками: «Услиши, Господи, правду мою, вонми моленію моему» (Пс. 16; 1) і «Од лиця Твого судьба моя ізиде» (Пс. 16; 2). Наскрізною є вдячність Господу. Сюжет побудований на молінні до Господа про те, щоб Він дозволив бачити та розпізнавати правду та неправду. Ліна Костенко значно скорочує цей псалом, залишаючи у своїй поезії шість рядків. Різкий та безкомпромісний поділ двох шляхів, хамського і шляхетного, передає авторську оцінку світу та основи світобачення. Ліричне «я» поезії емоційно благає вберегти себе від хамів, які раніше були друзями:

*Веди мене шляхетними шляхами.
І не віддай цим людям на поталу [4, с. 217]...*

Тут звучать автобіографічні мотиви. Тільки по той бік альтернативних барикад у цих рядках не влада, не чиновники, а ті, хто зголосився стати прислужником партії. Інтерпретувати цей вірш можна як благання про захист від

долі поетів-кон'юнктурників. Раніше вони були людьми з власною думкою, вільними поглядами, друзями і однодумцями. А тепер

Вони вже іншу віру напители [4, с. 217].

Рядки поезії під назвою «Псалом 16» позбавлені об'єктивності першого псалму. Слова звучать суб'єктивно, вірш вирізняється загостреним відчуттям власного «я», прагненням не загубити його і поділитися ним та своїм талантом з іншими. Першу половину твору автор пише за сюжетом канонічного оригіналу, переспівуючи пророцтво про розп'яття та смерть Ісуса Христа на Хресті. Давид детально описує події, що мали відбутися за кілька століть із Сином Божим («Розділиша ризи моя собі, і об одежі моїй меташа жребій» (Пс. 21; 19)).

Не зраджуючи вже початого з попередніми псалмами вільного переспіву, Ліна Костенко і двадцять другий псалом перероблює, пропускаючи крізь власну свідомість. Головну увагу автор приділяє мотивам страждання Ісуса Христа:

*Я ж, як вода, розлитий, душу мою загидили.
Серце, як віск, розм'якло, з нього виліплять ідолів.
М'язи мої розв'язались, вмерло моє терпіння,
язик моєї розпуки спалив моє піднебіння [4, с. 217].*

Крізь біблійний сюжет проглядає біль поета-опозиціонера, шістдесятника, несправедливо приреченого суспільством на муки. У поетеси цим віршем завершується не тільки триптих, а й розділ «Альтернатива барикад». Тому ця поезія має надзвичайно велике смислове, емоційне та викривальне значення.

*Боже мій, я ж Тебе кличу! Що ж Ти робиш зі мною?
Що ж Ти мій голос, Боже, мені ж повертаєш луною [4,
с. 217]?*

Ліричний герой поезії у відчаї. Сподіване не збувається. Допомога, про яку було висловлено стільки прохань, молитов, не надходить. Внутрішній

протест, напруга наростає з кожним словом, як вольтова дуга, про яку писала Ліна Костенко в іншій поезії.

*Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком –
прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим [4, с.
218]!*

Стильова манера другої половини поезії дуже нагадує псалом Давида. Але поетеса вводить національну лексику. Колоритні слова (одоробло, опудало городів, посміховисько, бидло, барвінок хрещатий, чаша трунку) виглядають водночас і незвично, на кшталт козаків з «Енеїди», і у той же час – дуже органічно та по-українськи:

*А я – ніщо. Одоробло. Опудало власних городів.
Я – посміховисько людське, бидло поміж народів [4, с.
217].*

У двадцять другому псалмі пунктирно намічений збірний образ України, її славного козацького минулого. Митець з розпачем розуміє, що України вже майже не існує, її поглинула радянська імперія, що прагнула знівелювати усе вільне, нерегламентоване постановами партії. Ліричний герой з тонкою, але викривальною самоіронією скаржиться на свою долю:

*Немає у мене війська, немає у мене пророків.
Бики мене оточили, вже їхня злоба, як хащі [4, с. 217].*

Беззахисним здається ліричне «я» поезії, безборонним, безпомічним виглядає серед биків, левів та псів цензури. «Не дай мені, Боже, впасти на цьому барвінку хрещатому», – ось усе, що треба. Аби лише не зламатися, не згубити себе у вирі тяжких часів, аби не підпасти під вплив колишніх друзів. У переспіві 22-го псалма Ліна Костенко відбирає для інтерпретації лише зрозумілі та близькі їй образи, проносить їх крізь свої почуття, часом змінює мотиви поезії, пластичність рядка. Стає зрозумілим вибір поетесою саме цих поезій. Перший, шістнадцятий та двадцять другий псалми використовуються під час богослужінь. Вони мають велику силу впливу завдяки символічності, образності, багатозначності. Особливою рисою є неоднозначність прочитан-

ня кожного з псалмів, що відкриває для поета величезний простір творчого переосмислення, зміщення акцентуацій. А для Ліни Костенко псалми відображають глибину душі як синтез загальнолюдських цінностей та християнського типу мислення. Під час рецепції цього твору стає зрозумілим подвійний бунт, протест, висловлений поетесою у віршованих рядках «Давидових псалмів». Це, по-перше, протест проти цензури та владної системи (у поезії зовсім не тонкий натяк на це), по-друге – протест проти заборони релігії, що вилився передусім у форму «Давидових псалмів».

Поезія Ліни Костенко «Древлянський триптих» невловимо нагадує про аварію на ЧАЕС, хоча в основі сюжету лежать зовсім інші теми та проблеми. Насправді твір присвячений Україні, а точніше – Полісся, давній древлянській землі з її старовинним, спаленим Ольгою, містом Іскоростенем. Три частини поезії передають відчуття автором трагедії нашого народу. Полягає вона у невмінні згуртуватися, зібратися разом і спільно діяти на користь самим собі. Як колись воювали київські князі із своїми ж братами, слов'янськими племенами, так і сучасні українські можновладці з великими труднощами знаходять спільну мову. Але триптих не несе в собі песимістичного чи негативного смислового навантаження. Мудро і дипломатично висловлює Ліна Костенко думку про незнищенність та велике майбутнє гідних синів своєї землі. Нагальні питання сьогодення відступають на задній план, як тільки доторкнешся душею до історії, до природи, до щирої та доброї людини. Особливістю стилю Ліни Костенко є те, що в її поезії не треба нічого відшукувати. Усе необхідне вже написано автором. Треба уважно і вдумливо читати. Навіть не між рядків, а самі рядки. «Древлянський триптих» насичений цікавими паралелями прадавніх часів та сучасності. Є у поезії і тонка, ледь помітна, іронія, що постає не лише як літературний прийом, а й як іронія долі героїв поезії.

Основними джерелами формування історичної пам'яті у творчому доробку поетеси стали національна історія, згадки про воєнне дитинство, пошуки архетипних витоків рідного народу, переосмислення міфологічних мо-

тивів та образів, завдяки яким витворилася в поезії Ліни Костенко особлива національно-культурна модель історичного буття [3, с. 11].

Отут жили древляни і древляни.

Віки минули, як єдиний схлип [4, с. 411].

Так починається «Древлянський триптих». Куди зникли наші пращурі? Минули... Що погубило прадавніх слов'ян-поліщуків? Можливо, гордість, непоступливість? Що чекає нас завтра? Чи не прирікаємо ми самих себе на зникнення своїми людськими-нелюдськими чварами, втручанням у природний хід речей, екологію? Поезія Ліни Костенко залишає нам роздуми.

Отже, Ліна Костенко запозичує передусім формальну оболонку псалмів, використовує церковнослов'янізми (блажен, облудні, хула, ниций, імення). Щодо змістового, внутрішнього наповнення, то поетеса змінює його відповідно до своєї альтернативної барикадам програми дій. Тому в її збірці поезій маємо не переклад, не переспів, а трансформацію Давидових псалмів, поетичну інтерпретацію подій другої половини ХХ століття, самоаналіз митця на тлі канонічного тексту.

Література:

1. Барабаш С. Поетична історіософія Л.Костенко: безсмертя Духу. – Кіровоград, 2003. – 79 с.
2. Брюховецький В.С. Ліна Костенко: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с. (Літ. портрет).
3. Жуковська Г.М. Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10.01.01 / Київський національний університет імені Т.Шевченка. – К., 2001. – 19 с. – укр.
4. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.

5. Макаров А. Історія – сестра поезії: до портрета Ліни Костенко // Українська мова і література в школі. – 1980. – №10. – С. 24-38.
6. Мариняк Р.С. Історіософія поезії Ліни Костенко / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10.01.01 / Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. – Х., 2005. – 19 с. – укр.
7. Переломова О.С. Художній універсум «Давидових псалмів» як результат творення індивідуального сенсу в процесі взаємодії текстів / Вісник СумДУ. Серія Філологія. – №1. – 2007. – Том 1. – С. 161-165.